

Orbán Balázs

MEGOLDJA-E A NEMZETI HITVALLÁS A BÖCKENFÖRDE-PARADOXONT?

BEVEZETÉS

Ezt a tanulmányt a Böckenförde-paradoxon és Takács Albert emberi méltóságról szóló írásai ihlették.¹ Azt vizsgálja, hogy nyújthat-e, illetve ha igen, miként az emberi méltóság alkotmányos védelme ellenszert arra a paradoxonra, hogy a liberális állam nem képes újratermelni saját fennmaradásának értékalapját.

Takács Albert egyik vonatkozó tanulmányában kifejti, hogy minden alkotmány rendelkezik antropológiai értelemben vett emberképpel, amely azt mutatja meg, hogyan vélekedik az alkotmányozó az ideális polgárról.² Ezen emberkép értelmében a jog alanyai képesek jogokat gyakorolni, valamint képesek és hajlandók kötelességeiket teljesíteni. Ezen emberkép normaszövegbe szőtt kifejtése primer módon az emberi méltóság védendő értéként tételezése során jelentkezik.³ Ezen kifejtések közös jellemzője, hogy azok értelmében az emberi méltóság az élethez való joggal egységet alkotó, oszthatatlan alapjog, ezentúl pedig az emberi méltóság számos egyéb alapjog forrása. Ebben az összefüggésben az emberi méltóság olyan érték, amelyből a joggyakorlás és a kötelességek teljesítésének képessége antropológiai értelemben következik.⁴

Az emberi méltóság tehát olyan alapjog, amelyet politikai ideológiai hovatartozástól függetlenül egyaránt alkotmányos értéknek tartunk. Viszont – mint ahogy arra Sólyom László rámutat – egyben olyan értéktételezés, amelynek

¹ A tanulmány a német jogtudós híres írásának arra a magyar nyelvű változatára támaszkodik, amelyhez a fordítók egyúttal kommentárokat is készítettek. Így a továbbiakban Böckenförde e munkájára való hivatkozást PÁLFY–JANCSÓ 2020 jelöli. Takács Albert idevonatkozó munkái közül mindenekelőtt 2021-es, *Alkotmány és antropológia* című tanulmánya emelendő ki.

² TAKÁCS 2021: 434.

³ TAKÁCS 2021: 439.

⁴ 23/1990. (X. 31.) AB határozat, Sólyom László párhuzamos indoklása.

tartalma pusztán jogi eszközökkel nem ragadható meg teljesen.⁵ Ezért az emberi méltóság alkotmányos értelmezése is jogen túli fogalmakkal és levezetésekkel operál. Pontosan az effajta, tulajdonképpeni értéktételezésekkel kapcsolatban merül fel problémaként az Ernst-Wolfgang Böckenförde német alkotmányjogász által megfogalmazott paradoxon, amely arra hívja a fel a figyelmet, hogy a modern liberális állam nem képes „újratermelni” azokat az értékeket, amelyek a működéséhez szükségesek.

Nem állhat-e elő olyan visszas helyzet, hogy bár alkotmányos szinten elismerjük az emberi méltóságot és annak védelmének fontosságát, az alapjog konkrét tartalmának meghatározása nélkül nem tudjuk, hogy vajon ezek az értékek megalapozhatók-e pusztán a liberális alkotmányosság keretei között. E kérdés megválaszolásához – a jog keretein túlmutató elemzésben – vizsgáljuk az emberi méltóság értelmezési lehetőségeit, majd ezt az értelmezést összevetjük a magyar Alaptörvény, különösen a Nemzeti hitvallás értékkatalógusának rendszerével. Meglátásunk szerint az Alaptörvény ezzel a sajátos méltóságfelfogással a Böckenförde-paradoxonra ad választ, egyúttal keretet biztosítva az alternatív alkotmányos antropológiai nézetek számára is.

EMBERI MÉLTÓSÁG, SZABADSÁG, ÁLLAM

Az emberi méltóság fogalmának tartalmi elemzése túllép a szigorúan vett jogi kereteken, hiszen e fogalom jelentéstartománya eszmetörténetileg és politikailag egyaránt összetett. Sólyom László már idézett párhuzamos indoklásában ugyan kísérletet tett a méltóság és az élethez való jog összekapcsolására kantiánus logikai keretben, azonban nem bontotta ki annak tényleges tartalmát, fogalmi elemzéssel pusztán csak az emberi méltóság oszthatatlansága és elidegeníthetlensége mellett érvelt.⁶ E tanulmány célja részben a méltóságfogalom eszmetörténeti gyökereinek

⁵ 23/1990. (X. 31.) AB határozat, Sólyom László párhuzamos indoklása.

⁶ Az Alkotmánybíróság természetesen nem csak ebben a döntésében foglalkozott az emberi méltósággal. A 64/1991. (XII. 17.) AB határozat – az úgynevezett első abortuszhatározat – rögzítette, hogy a méltóság olyan oszthatatlan és korlátozhatatlan minőség, amely az emberi élettel eleve együtt jár. A második abortuszhatározat [48/1998. (XI. 23.) AB határozat] szerint az élethez és az emberi méltósághoz való jog az alkotmányos alapjogok hierarchiájának élén helyezkedik el. Az 56/1994. (XI. 10.) AB határozat a magánélet szabadságához való jogot az egyén autonómiájának védelmére szolgáló jogként értelmezte, amely az emberi méltóságból ered. A 37/2011. (V. 10.) AB határozat alapján az emberi méltóság „az alkotmányos alapjogok, értékek és kötelezettségek rendszerének” tényleges alapjaként „a legfőbb alkotmányos vezérlő elv”. A 19/2019. (VI. 18.) AB határozat szerint az emberi méltóság áll az Alaptörvény értékrendjének középpontjában. A közös uniós hatáskörgyakorlás hiányos érvényesülésének és az emberi méltóságból következő önazonossághoz való jognak a viszonyát is vizsgálta a 32/2021. (XII. 20.) AB határozat.

bemutatása annak érdekében, hogy értelmezési lehetőségeit alkotmányjogi kontextusban vizsgálhassuk.

A fogalomtörténeti megközelítés segítségével feltárható, hogy az emberi méltóság különböző értelmezései miként illeszkednek a modern állami keretekbe, illetve hogy milyen válaszokat adhatnak a Böckenförde-paradoxon által felvetett kihívásokra. Kiemelt figyelmet fordítunk arra, hogy a méltóság jogi diskurzusának hazai vonatkozásai miként helyezhetők el az európai és globális jogfejlődés szövetében.

Az emberi méltóság rövid eszmetörténete

Az emberi méltóság az európai eszmetörténet egyik alapfogalma, amelynek gyökerei a klasszikus görög–római gondolkodásig nyúlnak vissza.⁷ Cicero *De Officiis* című művében fogalmazta meg azt a gondolatot, miszerint minden embernek van méltósága, mivel képes az értelem használatára.⁸ Ez a megközelítés szakít a római jogi hagyománnyal annyiban, hogy az a méltóságot életkorhoz, társadalmi státuszhoz vagy érdemhez kötötte.⁹

Miközben Cicero az ember méltóságát a világ rendjében elfoglalt helyéből vezeti le, addig a keresztény emberi méltóság gondolata összeolvad az ember istenképmás mivoltának gondolatával. Eszerint a teremtéskor kapott méltóságot a bűnbeeséssel elvesztette, és Krisztus megváltó áldozatával kapta vissza. A római katolikus mise áldozási imájának részeként ma is elhangzó szövegrész, a *Deus, qui humanae substantiae dignitatem mirabiliter condidisti* (Isten, ki az emberi természet méltóságát csodálatos módon alkottad) erre utal, és nagy valószínűséggel I. (Nagy) Leó pápa (440–461) idejéből származik.¹⁰ A középkorra tehát a méltóság fogalma teológiai diskurzus részeként kristályosodott, míg az újkor hajnalán a humanizmus adott neki új jelentéstartalmat. Pico della Mirandola *Az ember méltóságáról* című művében az ember autonóm önformáló képességére helyezte a hangsúlyt, amelyben az individuum fokozatos fejlődés révén maga alakíthatja saját létét.¹¹ Ez az értelmezés már a modern antropológiai szemlélet előfutára volt, amely később a felvilágosodás gondolkodóinál is megjelent.

⁷ Mindenekelőtt azokat a szerzőket emeljük ki, akik a jogi diskurzusban is a legtöbbször fordulnak elő, például BALÁZS 2005; ZAKARIÁS 2017.

⁸ CICERO 1885: 30

⁹ BARCSI 2011: 32

¹⁰ PÖSCHL–KONDYLIS 2002: 644–645.

¹¹ Mirandolánál az ember önformálásának célja a természet rendjéből kiolvasható. A vegetáló ember a növényekhez lesz hasonlatos, míg az értelmét pallérozó ember angyali, sőt istenfiúi státuszt is elérhet. A természeti létezők ezen hierarchiája segít meghatározni, hogy egy önformáló cselekvés a jó irányba történő lépés-e, vagy sem. Ezzel szemben Rousseau-nál nincs ilyen teleologikus természeti

Jean-Jacques Rousseau továbbfejlesztette ezt a felfogást, de egyben eltávolodott Mirandola teleologikus szemléletétől.¹² Míg Mirandola szerint az ember méltósága előre meghatározott rendben érvényesül, Rousseau elvetette a külső normák szerepét, és azt állította, hogy az ember önformálása nem irányulhat előre meghatározott cél felé. Ez a különbségtétel kijelöli az emberi méltóság értelmezési lehetőségeinek két fő pólusát: a külső normák által meghatározott, illetve az önálló választásokra épülő autonóm koncepciót.

A későbbi korok diskurzusából még két szerző, Immanuel Kant és Jean-Paul Sartre munkásságát érdemes kiemelni, hiszen ők további jelentésárnyalatokkal gazdagították az emberi méltóság felfogását. Kant szerint a méltóság az emberi autonómia és az erkölcsi törvényalkotás képességéből fakad. A kategorikus imperatívusz második formulája szerint az embert mindig célnak, sohasem pusztán eszköznek kell tekinteni.¹³ Ez a megközelítés a méltóságot az emberi értelem univerzalitásából vezeti le, miközben az egyéni autonómia elsődlegességét is fenntartja.¹⁴ Sartre egzisztencialista perspektívája pedig más megközelítéssel élve utasítja el radikálisan a méltóság külső normákra alapozott értelmezését. Szerinte az ember létezése megelőzi lényegét, azaz minden egyén maga alakítja ki saját értékrendjét és önzonosságát.¹⁵ E megközelítés szerint a méltóság nem valamely veleszületett minőség vagy normatív rend része, hanem az emberi szabadság és választás következménye. Sartre így végső soron az emberi méltóságot a radikális önmeghatározás perspektívájába helyezi, amelyben az egyén felelős saját létértelmezéséért.

Az emberi méltóság fogalomtörténeti fejlődése rávilágít arra, hogy e fogalom értelmezési tartománya széles skálán mozog a természetjogi és az egzisztencialista koncepciók között. A 20. században meghatározó fordulatot jelentett Max Scheler német filozófus megállapítása, aki egyszerre beszél a személy értékéről (*Wert*) és méltóságáról (*Würde*), és aki szerint Kant észalapú antropológiával összekapcsolt formális etikája szükségszerűen a cselekvő konkrét személy háttérbe szorulásához vezet. Vagyis a kanti etika sem a konkrét személy egyéni méltóságát, sem egyéni autonómiáját nem tudja sem megmagyarázni, sem elméletileg megalapozni.¹⁶ Scheler felvetése nagyon fontos természetjogi irányú fordulat kezdetét jelenti az emberi méltóságról szóló 20. századi gondolkodásban, amely

rend. A morális jó, amely elsősorban a társas együttélés körülményei között jön létre, szintén emberi alkotás, amely tetszés szerint megváltoztatható. PICO DELLA MIRANDOLA 1984: 214–216.

¹² ROUSSEAU 1978.

¹³ TAKÁCS 2021: 438.

¹⁴ KANT 1998: 62.

¹⁵ SARTRE 1991: 33.

¹⁶ SCHELER 1966: 372, 489.

fordulatot felgyorsította az emberi méltóság tiszteletben tartásának ellentétéként működő 20. századi totalitárius rendszerekkel kapcsolatos történeti tapasztalat. A természetjogi megközelítés újjáéledése mind a háború utáni német törvényalkotásban, mind nemzetközi szinten az Egyesült Nemzetek Alapokmányának preambulumban tetten érhető.¹⁷ Ugyanakkor a fogalom konkrét tartalmával kapcsolatos elképzelések továbbra is rendkívül széttartók. Míg Karl Barth, a 20. század egyik meghatározó református teológusa „Isten dicsőségének az emberekre eső fényének visszaverődését” látja abban,¹⁸ addig Albert Camus francia filozófus az élet objektív értelmetlenségére adott aktivista válaszkísérletként tekint arra.¹⁹

Az alkotmányjogi diskurzusban mindez kettős kihívást jelent: szükség van olyan általánosan alkalmazható meghatározásra, amely biztosítja az emberi méltóság védelmét, ez azonban elkerülhetetlenül értékvállalásokat csempész az alkotmányos normaszövegbe.

A szabadság és az emberi méltóság kapcsolata

A történeti elemzés szerint az emberi méltóság értelmezése folyamatosan bővült az eszmetörténeti fejlemények révén. Az elemzésből az is kiderül, hogy az emberi méltóság szorosan összefügg a szabadság fogalmával: az ember önformáló képessége szabadságában gyökerezik. Kérdés, hogy ez a szabadság mennyiben függ külső vagy belső normáktól. Ez a kérdés részben már Arisztotelészt is foglalkoztatta, aki szembeszállt azzal a szókratészi nézettel, hogy senki nem követ el rosszat készakarva, vagyis etikai szempontból nem vetette el a szabad akarat létezését, azonban nem dolgozott ki ezzel kapcsolatban végigvezetett gondolatmenetet.²⁰ A probléma maga ugyanakkor a hellenisztikus filozófia, azon belül is a sztoicizmus egyik sarkalatos kérdését jelentette, mivel a világ determinisztikus működése és az erkölcsi felelősség meglétének összeegyeztethetősége volt a tét. Az egyetemes törvényekkel összhangban lévő cselekedet etikai értékét az adta meg, hogy a determinisztikus külső tényezők mellett a cselekvő belső elhatározását is e cselekedet részének tekintették,²¹ amely gondolatmenet sok ponton kapcsolódott később a keresztény, illetve a kanti etikához is. A reneszánszban Mirandola a szabadságot külső normákhoz kötötte, Kant az egyetemes emberi ész tette meg belső normává, míg Rousseau és Sartre az autonómiát éppen a

¹⁷ PÖSCHL-KONDYLIS 2002: 676–677.

¹⁸ BARTH 1957: 789.

¹⁹ CAMUS 1962: 107.

²⁰ ROSS 2001: 272.

²¹ LONG 1998: 214–215, 264.

külső előírások elvetésében látta. A szabadság értelmezése azonban nem érhető meg a középkori keresztény szabadságfelfogás vizsgálata nélkül, amely egyszerre jelent történeti előzményt és viszonyítási pontot.²²

A keresztény gondolkodás Platón eszmeelméletéből merített választ a szabadság problémájára. Platón szerint a *Démiurgosz* (Δημιουργός) az ideák mintájára (παράδειγμα) teremtette a világot,²³ a keresztények pedig ezt úgy értelmezték, hogy az ideák Isten elméjében léteznek, és meghatározzák az emberi természetet.²⁴ Az ember szabadnak tekinthető abban az értelemben, hogy dönthet, közeledik-e az ideális állapothoz, ám az ideához való közeledés egyben morálisan jó döntést is jelent. Ez az elmélet ellentmondást vet fel: ha minden létező a jó felé törekszik, akkor az ember szabadsága az értelem segítségével felismert jó követésére korlátozódik. Ebből fakad a kérdés, hogy az akarat valóban szabad-e, ha a jó felismerése külső norma által meghatározott. A reformáció eleve elrendelés tana végső soron éppen e dilemma feloldására tett kísérletet. A jezsuita Luis de Molina a katolikus álláspontot képviselve dolgozta ki a molinizmust, amely szerint az isteni idea csupán egy tényező az ember döntései között, de nem determinálja azokat.²⁵ Az emberi akarat így belső indíttatásból képes egyenrangú opciók között választani.

A molinizmus megalapozta azt a szabadságfelfogást, amelyet ma a libertárius szabad akarral azonosítunk. Eszerint a valódi szabadság feltétele, hogy az egyén belső indíttatásból, külső meghatározottság nélkül hozhasson döntéseket. Ezzel szemben áll a kompatibilista felfogás, amely szerint a szabadság összeegyeztethető egy külső normához igazodó cselekvéssel, legyen az a természetjog vagy az egyetemes ész törvénye.²⁶

Mindezek fényében azt is könnyű belátni, hogy fogalompárral van dolgunk. A Mirandola- és Kant-féle emberiméltóság-fogalomhoz kompatibilista szabadság-felfogás párosul, míg a Rousseau- és Sartre-féle felfogás inkább a libertárius szabadakarat-fogalommal jár együtt. Ezt azért fontos kiemelni, mert a libertárius szabadakarat-fogalom megjelenése az, ami az egyén és a közösség olyan viszonyának értelmezését tette lehetővé, amely megágyazott a modern értéksemleges állam és alkotmány koncepciójának.

²² Az elemzés következő két alfejezetét más logikában, de szintén tárgyalja Schmal Dániel a modern énfogalom születését vizsgáló nagydoktori értekezésében: SCHMAL 2021.

²³ Erről lásd ZEYL–SATTLER 2022.

²⁴ SCHMAL 2021: 28–29.

²⁵ FISCHER 2008: 21.

²⁶ O’CONNOR–FRANKLIN 2022.

*Emberi méltóság és modern közösség,
útban az értéksemleges állam felé*

Az emberi méltóság fogalmának korábban tárgyalt, reneszánszsal kezdődő, felvilágosodás kori átalakulása és a szabadság libertárius fogalmának megjelenése alapvető hatással volt a modern közösség- és államszervezési elvekre is. E kettség tette lehetővé az úgynevezett funkcionális differenciálódás kialakulását, amely a közösséghez való viszony új formáját teremtette meg: az egyes emberi szerepek mellérendeltségét és az egyén szabadságát ezek között a szerepek között választás formájában.²⁷

A felvilágosodással az emberi méltóság jelentése elmozdult a külső normák által meghatározott szemlélettől egy autonóm, önalakító perspektíva felé. Ezzel összefüggésben a felvilágosodás előtti társadalmak közösségi struktúrájában az emberi szerepek hierarchikus módon szerveződtek, a modern állam ezzel szemben az egyéni döntéshozatal primátusát hangsúlyozta. Ezt a német Georg Simmel úgy írja le mint a funkcionális differenciálódás folyamatát, amely az élet különböző területeit (munka, közélet, magánélet) autonóm rendszerekké alakítja.²⁸ Ezzel megszűnt a közösség egyetlen, átfogó keretként való értelmezése, és létrejött a mellérendelt szférák sokasága. A libertárius szabadságfelfogás ebben a folyamatban kulcsszerepet játszott, hiszen annak megjelenése tette lehetővé a hierarchizált közösségi struktúrák lecserélését az egyéni döntésen alapuló, egymás mellett paralel létező közösségi struktúrákra.²⁹

A modern állam intézményes rendje ezt az elvet ültette át jogi formába az értéksemleges alkotmány révén. Az állam immár nem meghatározott közösségi vagy erkölcsi cél megvalósítására törekszik, hanem olyan intézményi kereteket biztosít, amelyekben az egyének saját értékeik szerint határozhatják meg életüket.³⁰ E folyamat alapja az az emberi méltóságfogalom, amely nem ismer el külső mintát, hanem az önalakítás aktusában és a mellérendelt szerepek közötti

²⁷ MACINTYRE 1999: 274.

²⁸ SIMMEL 2009: 116.

²⁹ STICHWEH 2013: 52–53.

³⁰ A 20. század elejének jogtudományi munkái az alkotmányra mint a kormányzat keretére tekintettek, amely az állam formáját, hatalmát és az állampolgárok jogait határozza meg, vö. BRYCE 1905: vii. Hasonlóan tesz a kortárs szakirodalom is, amely az alkotmányok alapvető funkciójának az állam és a kormányzati intézmények létrehozását, a közhatalom legitimálását, illetve (az állampolgárok önkényvel szembeni védelme érdekében) korlátozását tekinti, vö. HORSLEY 2021: 102; MCILWAIN 1947: 1–3. szerint a modern és a hagyományos, modernitás előtti alkotmányfogalom között az a különbség, hogy míg az előbbi a formális szempontokat hangsúlyozza (az alkotmány a közösség írott, a közhatalmat konstituáló dokumentuma), addig az utóbbi szerint az alkotmány a jóra irányuló szubsztantív elvek és az ezeket megjelenítő intézmények, törvények és szokások összessége.

választásban nyilvánul meg. Ez a struktúra egyúttal lehetővé tette az autonóm társadalmi alrendszer kialakulását, amelyekben az egyének különböző funkciók között kell eligazodnia. A modern állam politikai és jogi rendszere nem csupán az egyéni szabadságot biztosítja, hanem az eltérő értékrendszerek közötti semleges koordinációt is ellátja.³¹ Ennek köszönhetően a modern alkotmányos rend szakított azzal a felfogással, hogy az államnak meghatározott erkölcsi vagy vallási normarendszert kellene érvényre juttatnia.

A MODERN ÁLLAM ELLENTMONDÁSOS SÁGA ÉS A MAGYAR ALKOTMÁNYOS MEGOLDÁS

Az emberi méltóság és a szabadság viszonyának fenti vázlatos áttekintéséből, illetve az ezek alapján felszülő paradigma–önmeghatározás kettősségből (a belső akarat meghatározottsága vagy külsővel szembeni indifferenciája) eljutunk jelen írás gondolati ívének következő pontjához, a Böckenförde-paradoxonhoz. Így érdemes röviden felidézni Böckenförde vonatkozó megállapításait abból a szempontból, hogy ehelyütt miért releváns ez a probléma.

A Böckenförde-paradoxon

A német alkotmánytudós Ernst-Wolfgang Böckenförde *Az állam keletkezése mint a szekularizáció folyamata* című előadásában fogalmazta meg a róla elnevezett ellentmondást.³² Ebben Böckenförde a modern állam kialakulásának államelméleti és eszmetörténeti bemutatását adja. Böckenförde szerint a jelenkori államot jellemző „fundamentális politikai rendproblémákat” ebből a történeti magyarázati keretből szemlélve lehet megérteni.³³ Ennek a folyamatnak a lényege, hogy a politikai rend vallási meghatározottságának helyébe az állam „világian elgondolt (>>politikai<<) célkitűzése és legitimációja” lép.³⁴

Az első szakaszt az investitúraharc jelentette, amely a *res publica christiana* egységét elkezdte felbomlasztani: ekkor indult meg az egyház és az állam, a lelki és a világi szétválasztása, miután a császári uralmi igények a politikum szféráját „önálló, önmagában álló területté alakítják”.³⁵ A következő szakaszt a vallásháborúk,

³¹ RAWLS 1985: 225.

³² Az alábbiakban az idézett szöveghelyek forrása: PÁLFY–JANCSÓ 2020.

³³ PÁLFY–JANCSÓ 2020: 35.

³⁴ PÁLFY–JANCSÓ 2020: 35.

³⁵ PÁLFY–JANCSÓ 2020: 38.

illetve azok lezárása jelentette „a magát tisztán világian és politikailag felépítő és legitimáló állammal”.³⁶ Végül a felvilágosodás és a 18. század végének polgári forradalmi teremtették meg az államnak azt a konstrukcióját, amely szerint az állam „az egyes ember természetes és állam előtti jogainak és szabadságának biztosítására jött létre”.³⁷ Vagyis – s az emberi méltóság szempontjából ez nem mellékes megállapítás – az állam létjogosultságát és alapját „a szabad, önmagát meghatározó egyes személyiség, az individuum” jelenti.³⁸

Böckenförde számára a szekularizáció eredményeként felfogott modern állammal kapcsolatban felmerülő legfontosabb kérdés az, hogy mi képezheti azt a „homogenitást szavatoló erőt és a szabadság belső szabályozó erőit”, amelyekre az államnak szüksége van, de amelyet egyúttal a vallás – a szekularizáció okán – már nem tud többé mint a politikai rendet szavatoló kötőerő biztosítani.³⁹ Tehát a szekularisan elgondolt állam létezhet-e az állam alapját biztosító egyesítő, összetartó kötés nélkül, „egyedül az egyes ember szabadságának biztosításából”?⁴⁰ Mindez elvezet a paradoxonhoz: „a szabadelvű, szekularizált állam olyan előfeltételekből él, amelyeket ő maga sem tud garantálni.”⁴¹

³⁶ PÁLFY-JANCSÓ 2020: 40.

³⁷ PÁLFY-JANCSÓ 2020: 43.

³⁸ PÁLFY-JANCSÓ 2020: 43.

³⁹ PÁLFY-JANCSÓ 2020: 46. Böckenförde a homogén államot nem népi/etnikai (*völkisch*) értelemben érti, hanem a konkrét államról szóló pozitív politikai felfogás, egyfajta „demokratikus étosz” megletéként. A jogtudós egy interjúban úgy fogalmazott, hogy „[a] relatív homogenitás fogalma alatt egy közös elképzelést értem az a kapcsolatban, hogy hogyan akarunk együtt élni”, lásd RATH 2009. Ezt a „demokratikus étoszt” Böckenförde úgy írja le mint „az ember bizonyos fajta viselkedésformáit, amelyek magukban foglalják a rend eszméjét és a demokrácia alapelveit, és a gyakorlatban meg is valósítják azokat”. Böckenförde számára ezek közé tartozik „a másik politikai véleményének tiszteletben tartása”, „az érvelés és a kompromisszumok iránti fogadókészség”, „a többségi döntések iránti lojalitás”, illetve „a demokratikus játékszabályok feltétlen tiszteletben tartása”, vö. BÖCKENFÖRDE 1992.

⁴⁰ BÖCKENFÖRDE 1992.

⁴¹ BÖCKENFÖRDE 1992: 47. Stephan Harbarth, a német szövetségi alkotmánybíróság elnöke szerint Böckenförde mondata 13 szóban foglal össze minden nagy kérdést, amely a demokratikus jogállammal kapcsolatban feltehető. Harbarth szerint az államot végső soron nem az intézményei, hanem a polgárai tartják fenn, akik nem csupán magukért felelnek, hanem az állam által alkotott közösség iránti felelősségüket is érzékelik. Ez sokkal többet feltételez annál, mint hogy az alapjogaikra hivatkozva csupán annyit várjanak el, hogy az állam, amennyire lehet, „hagyja békén” őket. Az alapprobléma viszont éppen abban rejlik, hogy ez a „sokkal több” az államhatalom eszközeivel nem kikényszeríthető, éppen ezért teljesülésének minimális alapfeltétele, hogy a népesség bizonyos alapvető módon közösséget érezzen az állam által létesített közösségi formával, amelyben él, lásd HARBARTH 2022: 1–3. Hasonló felvetéssel él LARMORE 1990: 340–341, aki szerint a liberalizmus egyszerre akarja a jóra vonatkozó morális elvek révén korlátozni a kormányzatot, miközben azt is feltételezi, hogy az egyéneknek – észszerű lények lévén – saját, sokszor egymással ellentétes elképzelései vannak arról, mi a jó. A szakirodalomban a paradoxonnak egy olyan értelmezése is megjelenik, miszerint az egyfelől tartalmazza a köz és a magán alapvető elválasztását, míg másfelől az egyének és az állam közötti

*Az értékek alkotmányba foglalása,
a magyar Alaptörvény újszerűsége*

Az előzőkből látszik, hogy miért merül fel az emberi méltóság problémahorizontján a Böckenförde-paradoxon. Annak ugyanis központi mozzanata egy antropológiai kérdéskör, az önmagát formálni képes, szabad individuum s az ezen alapuló, az ehhez a fogalomhoz hézagmentesen illeszkedő, az ember autonómiáját és méltóságát tiszteletben tartó értéksemleges modern állam egymáshoz való viszonya. Csakhogy Böckenförde egyúttal arra is rámutat, hogy az emberi méltóság mint fő rendezőelv veszélybe kerül, miután az érvényesüléséhez szükséges feltételeket az állam nem tudja garantálni. Ez azért lényeges, mert a modern alkotmányosság alapvető elgondolását állítja kihívás elé. A modern alkotmányos felfogás gyökerét az emberi méltóság sérthetlensége jelenti, ugyanakkor – követve Böckenförde gondolatmenetét – az állami működés nem képes ezt a feltétlen értéket megvédeni. Így az az alkotmányjogi kérdés merül fel, hogy az alkotmányosság keretei között miként lehet az összetartást, az integrációt, Böckenförde szavai szerint a „homogenitást” szavatoló feltételeket, kötőerőt megteremteni, amelyek az egyes emberek méltóságából fakadó szabadságot hivatottak lehetővé tenni.

Ezt a problémát egyik tanulmányában Takács Albert is érintette. Ő onnan közelítette meg a kérdést, hogy az identifikációs normák – idetartoznak az értékek is – beemelése az alkotmányba erősíti a legitimitást. Azonban míg az értékek érvényességük szerint szubjektívek, addig a jogszabályok objektívek, így az értékek jogszabályi (különösen alkotmányos szinten való normatív) rögzítése kihívást jelenthet e két különböző érvényesség összeegyeztetésére még akkor is, ha egyébként mindez növeli a jogszabályok alkalmazkodóképességét és rugalmasságát. Emellett azzal is számolni kell, hogy az alkotmányba emelt értékek egymáshoz való viszonya ne feszítse szét az alkotmány belső struktúráját és logikai rendszerét.⁴² Magyarán: a kötőerő mint a modern állam előfeltétele megteremtésének alkotmányjogi ára van. Ez olyan politikai és jogi természetű kihívás, amelyet ha végérvényesen nem is lehet megoldani, az ezzel való foglalkozás már önmagában a Böckenförde-paradoxon ellentmondásainak enyhítését hordozhatja magában.

Erre való törekvésként lehet felfogni a magyar Alaptörvényt is.⁴³ Ugyanis a 2011-ben elfogadott magyar alkotmányos dokumentum olyan újfajta minőséget

azonosulást teszi meg a szekuláris állam fennmaradásának feltételévé, vö. STEIN 2018. Böckenförde tételének megoldására tett kísérletként is felfogható HABERMAS 1996 alapján az úgynevezett alkotmányos patriotizmus, vö. MÜLLER 2007. A másodlagos irodalom megállapításai szerint továbbá az oktatási és kulturális intézmények, a média és a politikai vezetői réteg is fontos szerephez juthat az értékek és a morális mércék közvetítésében, vö. POLKE 2018; MÜLLER 2018.

⁴² TAKÁCS 1991: 55–61.

⁴³ Az alábbiak bővebb taglalását lásd ORBÁN 2022.

hozott létre a nyugati alkotmányok között, amely minőség újszerűsége, rendhagyó volta az értéktételezések katalogizálásával függ össze. Nem arról van szó, hogy a modern alkotmányok ne rögzítenének értékeket.⁴⁴ Ehhez elég csak fellapozni a hazai alkotmányjogi tankönyvek bevezető, alapfogalmakat tisztázó fejezeteit, és látni fogjuk, hogy az alkotmányok nemcsak az egyének jogainak és az állam működésének alapszabályait rögzítik, hanem azt is tükrözik, hogy milyen elvek és értékek mentén rendezi be magát a közösség.⁴⁵ Emellett a kortárs alkotmányos felfogás számára az emberi jogok, a népszuverenitás, a demokrácia, a hatalom-megosztás és a jogállam az alkotmányosság alapvető elvét és értékét jelenti, s ezek hiányában az ország berendezkedése nem is tekinthető alkotmányosnak.⁴⁶

Azonban az ilyen értékek az alkotmányosság alapvető, konszenzusos fogalmi elemeit jelentik, így tehát eggyel tovább kell lépnünk akkor, amikor meghatározott értékek alkotmányban való rögzítéséről gondolkodunk. Ezen a ponton viszont beleütközünk az értéksemlegeség kontra értéktelítettség problémájába.⁴⁷ A közjogtudományi gondolkodás intézményekre és eljárásokra összpontosító, procedurális irányzata szerint az alkotmányoknak – a modern társadalmak pluralitását elfogadva – semlegesnek kell maradniuk a jóra vonatkozó elképzelések és eszmék tekintetében.⁴⁸ Az értéksemleges tradíció szerint így az alkotmány nem több, mint a jogforrási hierarchia csúcán álló jogi dokumentum, s mint ilyen alapvetően formális jogi funkcióval rendelkezik a közhatalom szabályozására nézve.

A másik meghatározó felfogás ezzel szemben azt állítja, hogy a jogszabályok többletfeladatot is ellátnak meghatározott adott etikai rendszerek közvetítése révén, s ennyiben az alkotmányoknak jogon túli funkcióik is vannak. E szubsztantív tradíció (vagy más megfogalmazásban a „közjó-alkotmányosság”) képviselői szerint ezek az elvek hozzájárulnak a közjóhoz, ezért a közhatalmi intézményeknek alapvető feladata ezen etikai elképzelések előmozdítása.⁴⁹ Az értékek alkotmányban való rögzítésének esetéhez sorolható például az államvallást alkotmányos

⁴⁴ Az alkotmányi értékek természetéről és főbb jellemzőiről lásd ÁDÁM 2010: 115–118.

⁴⁵ TRÓCSÁNYI 2015: 32.

⁴⁶ HEDLING 2011; SCHWEITZER 2018: 21–22; TAKÁCS 2007: 29–31; TRÓCSÁNYI 2015: 70–86.

⁴⁷ JACOBSON 2012; TRIBL 2022: 223–224; WALUCHOW–KYRITSIS 2023. Az alkotmányok érték-elméleti vonatkozásaihoz lásd SZIGETI 2010.

⁴⁸ KYMLICKA 1989: 883; PATTEN 2012; RAWLS 1971; WECHSLER 1959; WEST 1990: 641.

⁴⁹ VERMEULE 2022. A *common good constitutionalism* kérdését átfogóan vizsgáló íráshoz lásd CASEY 2024. Magyarul lásd még KIRÁLY 2011: 65–66. Az értéktelítettség nemcsak az alkotmányos normaszövegre, hanem magára az alkotmányértelmezés módjára is vonatkozhat. A szubsztantív értelmezés iskolája szerint a jog mellett gazdasági, hasznossági, erkölcsi és természetjogi szempontok is érvényesíthetők az alkotmányértelmezésben, vö. FRÖHLICH 2019: [31]. Ha az alkotmányt a közösség viszonyait – beleértve annak értéktételezéseit – védő és stabilan rendező dokumentumként fogjuk fel, akkor e feladat ellátásához az alkotmánynak kellő rugalmassággal is kell rendelkeznie. Hiszen a jogrendszer stabilitása a változó körülményekhez való alkalmazkodóképességgel biztosítható,

szinten kodifikáló észak-európai országok egy csoportja (míg a francia *laïcité* szekuláris modellje ennek ellenpéldájaként említhető),⁵⁰ de az alkotmány-preambulumban az azt is meg lehet állapítani, hogy az európai rendszer-váltó országok bevezetői gyakran értéktelítettek, és így funkciójuk is több, mint a nyugat-európai szövegeké.⁵¹

Mindazonáltal a magyar Alaptörvény mind az értékmentességet hangsúlyozó procedurális, mind az alkotmányok értékközvetítő szerepét elfogadó szubsztantív megközelítéshez képest újfajta felfogást jelenít meg. Ez a minőségbeli egyediség abban áll, hogy az Alaptörvény nem eseti jelleggel, hanem következetesen és koherensen közvetít értékvállalásokat. Ráadásul az értéktételezések megjelennek többek közt az alkotmányos történelemfelfogásban is. Az Alaptörvény a történeti alkotmányt nemcsak szimbolikus térbe helyezi, de annak az R) cikk (3) bekezdése alapján normatív státusza is van a jogalkalmazás során. A magyar rendelkezések ezzel sajátos, a magyar alkotmányos intézmények történeti előzményeit és a hatályos írott közjogi szabályok együttes figyelembevételét körvonalazó alkotmányértelmezési módszert jelenítenek meg.⁵²

További pontként említhetők a közösségfelfogás érték kategóriája köré rendezhető alaptörvényi szakaszok. Ilyen például a csak másokkal együtt kibontakozható szabadság (Nemzeti hitvallás), a család, a házasság, a szülői státusz, illetve a gyermekvállalás kiemelt alkotmányos védelme és támogatása [L) cikk], az állami és közösségi feladatok ellátásához, a közösség gyarapodásához való képesség és lehetőség szerinti hozzájárulás [O) cikk, XII. cikk (1)], Magyarország keresztény kultúrájának védelme [R) cikk (4)], az idegen népesség betelepítésének tilalma [XIV. cikk (1)] vagy a politikai és kulturális nemzetfogalom párhuzamos közjogiasítása.⁵³

Az értékelvű közpolitikák közé lehet sorolni a kiegyensúlyozott és felelős költségvetési gazdálkodás elvére vonatkozó rendelkezést [N) cikk] és az ehhez

vö. CSINK–FRÖHLICH 2016: 23. Értéktelített alkotmányként innen érthetők meg a magyar Alaptörvény módosításai is.

⁵⁰ Az állam és az egyház viszonya európai modelljeinek áttekintéséhez lásd SCHANDA 2022. Egy 2012-es alkotmánymódosítás alapján Norvégiában megszűnt az államvallás, az erre vonatkozó rendelkezés helyébe a keresztény és humanista örökségre való utalás lépett. Emellett a kortárs alkotmányjogi diskurzus egyik újonnan felmerülő problémája, hogy ezekben az országokban – az értéktételezések ellenére – az alkotmányos keretekkel szemben kihívásként jelentkeznek az egymással konfliktusba kerülő értékrendszerek versengése, illetve ennek feloldásának kérdése, vö. ZAMBONI 2024.

⁵¹ BERKES–FEKETE 2017: 15.

⁵² Vö. FRÖHLICH 2019: [40]; SZALMA–CSERVÁK 2017; TÉGLÁSI – KUBOVICSNÉ BORBÉLY – VIRÁNYI 2011. Az Alaptörvény egyúttal nyit az olyan „modernizációs” szabályozási tárgykörök felé is, mint például a közpénzügyek vagy a harmadik generációs jogok, vö. KUKORELLI 2014: 148.

⁵³ KUKORELLI 2013: 8–9.

kapcsolódó olyan intézményeket, mint az úgynevezett államadósságfék-szabály és az ennek betartását ellenőrző Költségvetési Tanács. Egyebek mellett kiemelhető még az Alaptörvény által – a közösségfelfogás emberképével összhangban, azzal konzisztens módon közvetített – gazdaságfelfogás is, amelynek alapja az értékteremtő munka és a vállalkozás szabadsága [M) cikk].

Végül a politikai konstitucionalizmus felfogását és a szuverenitás kiemelt értéként való kezelését juttatja kifejezésre, hogy az Alaptörvényt és az alkotmány-módosítást az Alkotmánybíróság csak eljárási követelmények tekintetében vizsgálhatja [24. cikk (5)].⁵⁴ Az Európai Unióval való relációban pedig meglehetősen alaposan és részletezetten rögzíti az E) cikk, hogy a magyar uniós tagság miként érinti az állami szuverenitást: az EU-ban való részvétel nemzetközi szerződés alapján történik; nem szuverenitásátruházásról, hanem egyes hatáskörök közös gyakorlásáról van szó; a közös hatáskörgyakorlás nem lehet ellentétes a nemzeti alkotmánnyal; továbbá kifejtést nyer a szuverenitás „klasszikus” felfogása (terület, népesség, állami berendezkedés).

*Az emberi méltóság mint érték a Nemzeti hitvallásban:
a paradoxon meghaladására tett sajátos kísérlet*

Mint a korábbiakban láttuk, az emberi méltóság fogalomtörténeti fejlődése összefügg az állam azon szerepével, hogy kereteket biztosít az egyéni célok meghatározásához. Ez az elv alkotja az értéksemleges állam és az értéksemleges alkotmányosság alapját, amely az egyének autonómiáját biztosítja különböző értékrendek között. Ugyanakkor az emberi méltóság alkotmányos deklarációja elengedhetetlen az értékpluralizmus biztosítása érdekében. A Böckenförde-paradoxon azonban rámutat arra, hogy a liberális állam önmagában nem képes előállítani azokat az értékeket, amelyek az értékpluralizmus fenntartásához szükségesek. Ezért kérdésessé válik, hogy az emberi méltóság milyen értelmezése fér bele a modern jogrendszer kereteibe.

Ha az emberi méltóságot előre adott erkölcsi rend vagy „paradigmatikus jó” keretében értelmezzük, akkor a liberális állam nem képes reprodukálni annak tartalmát, mivel az meghaladja a jogi normák hatáskörét. Ezzel szemben ha az emberi méltóság mellé a libertárius szabadságfogalmat állítjuk, akkor maga az emberi méltóság kerülhet veszélybe. Ebben az esetben ugyanis nehezen védhető az az állítás, hogy az emberi lényeg elválaszthatatlan az emberi méltóságtól,

⁵⁴ Az Alkotmánybíróság alkotmányos helyét vizsgálja a bírósági aktivizmus/parlamentari aktivizmus, a *counter-majoritarian/supermajority* fogalmak dimenziójában STUMPF 2022.

hiszen nincs olyan egyetemes tartalom, amely ezt biztosíthatná. E problémát egyes alkotmányok a szubsztantív tradícióval kezelik, amely a közjót hangsúlyozza, és amely szerint az állam nemcsak kereteket biztosít, hanem adott etikai rendszereket is közvetít. Ennek célja a társadalmi rend fenntartása és az erkölcsi közösség formálása. A magyar Alaptörvény ezen túlmenően explicit módon olyan értékrendszert közvetít, amelynek középpontjában az emberi méltóság áll.⁵⁵ Az Alaptörvény Nemzeti hitvallása ezért nemcsak jogi, hanem tartalmi keretet is meghatároz a méltóság fogalmára.

Fontos kérdés, hogy az Alaptörvényben megjelenő emberiméltóság-fogalom milyen szabadságértelmezéssel párosul: kompatibilista, libertárius vagy újszerű megoldást képvisel? Ha valóban új koncepcióról van szó, akkor érdemes vizsgálni, hogyan viszonyul a Böckenförde-paradoxonhoz. Lehetséges-e olyan modell, amely egyszerre biztosítja a szabadságot és az értékek reprodukcióját anélkül, hogy meghatározott etikai rend mellett köteleződne el?

A Nemzeti hitvallás emberi méltósággal kapcsolatos szakasza jól elkülöníthető egységet alkot, amely a „Valljuk, hogy az emberi lét alapja az emberi méltóság.” kijelentéssel kezdődik, és a kommunista alkotmány el nem ismerésével zárul. Jelen elemzés során két lehetőség áll előttünk: az egyes tételmondatok különálló értékelése vagy a tartalmi egység feltételezése. Az utóbbi mellett szól, hogy a magyar Alaptörvény sajátossága értékrendszerként való működése, így indokolt a hitvallás érték-katalógusának egységes vizsgálata.

A normaszöveg jelen dolgozat fogalomtörténeti megállapításaival összhangban szoros kapcsolatot tételez az emberi méltóság és szabadság között. A szöveg deklarálja, hogy a szabadság másokkal együttműködve bontakozhat ki, és rögzíti azokat a társadalmi tereket – család, nemzet –, amelyek ezen együttműködés alapjai. Ezzel összefüggésben megnevezi az összetartozás elvi pilléreit is: a hűséget, a hitet és a szeretetet, amelyek társadalmi kohéziót teremtenek.⁵⁶

A hitvallás az állam és a polgár közös céljait is rögzíti, amelyeket a közjó szolgálatában határoz meg: a jó élet, a rend, az igazság és a szabadság kiteljesedését. Különösen a jó élet problematikus, mivel annak meghatározása számos szubjektív tényezőtől függ. A szöveg azonban implicit módon univerzális jóélet-fogalmat feltételez, amely alá a különböző életmodellek rendelődnek. Emellett egyértelművé teszi, hogy a szabad élet és a jó élet kiteljesedése közösségi keretek között valósul meg.⁵⁷

⁵⁵ 19/2019. (VI. 18.) AB határozat.

⁵⁶ A közösségi keretek fontosságának hangsúlyozásával a Nemzeti hitvallás egyúttal azt a felfogást közvetíti, hogy a jogi emberfogalomtól pontosan az emberi méltóság miatt nem lehet elválasztani a közösséget – az emberi méltóság teremt kapcsolatot a közösség tagjai között, vö. BALOGH 2010: 36–37.

⁵⁷ Az Alaptörvény nemcsak az alapjogokat, de a közösség felé fennálló kötelezettségeket is rögzíti, lásd BÓDI–TÉGLÁSI 2018.

A hitvallás továbbá kiszélesíti a közösség fogalmát történeti dimenzióban is. A történeti alkotmány vívmányainak és a Szent Koronának a tisztelete a nemzeti egység és az alkotmányos állami folytonosság biztosítékaként jelenik meg. Ennek megfelelően a nemzeti identitás is alkotmányosan védendő érték. A szöveg ezen túlmenően elutasítja az idegen megszállás alatt végbement alkotmányos változásokat, azok érvényességét nem ismeri el, és kifejezetten deklarálja a történeti jogfolytonosság fenntartását.

A Nemzeti hitvallás emberi méltósággal kapcsolatos szakaszának értelmezése jelentős kihívást jelent az Alaptörvény kommentátorai számára.⁵⁸ Az egyik legelterjedtebb nézet szerint a hitvallás értéktárként funkcionál a közjó megvalósítása érdekében, hasonlóan más szubsztantív alkotmányokhoz. Ez az értelmezés azt feltételezi, hogy az emberi méltóságra és szabadságra vonatkozó állítások természetjogi alapokon nyugszanak, összhangban a kompatibilista szabadság-felfogással, amely a szabadságot az egyéni döntések észszerűségével azonosítja.

A hitvallás azonban a történetiség hangsúlyozásával eltér a hagyományos természetjogi és egyetemes észre alapozott megközelítésektől. A történeti alkotmány normaszövegszintű beemelése arra utal, hogy az emberi méltóság, a szabadság és az erkölcsi rend kérdései nem absztrakt elvekből vezethetők le, hanem a történelmi tapasztalatok, az intézmények és a társadalmi érintkezési formák alakították ki azokat.⁵⁹ Ezek az együttélési formák nem eleve adott, időtlen normák, hanem hosszú történeti fejlődés eredményei, amelyek az idő próbáját kiállták, ezért védelemre érdemesek.

Ez a megközelítés biztosítja a szabadság és az értékek közötti egyensúlyt. Nem minősíti az egyének döntéseit erkölcsi hierarchia szerint, így megőrzi a libertárius szabadságfelfogás előnyeit. Ugyanakkor azzal, hogy a történeti fejlődés során kipróbált értékeket alkotmányos védettséggel ruházza fel, megakadályozza, hogy az állam alapját képező értékek megalapozás nélkül elveszenek – ezáltal választ

⁵⁸ ERDŐS 2020; ZAKARIÁS 2012. Az Alaptörvény hatálybalépését követően mind az alkotmányjogászi szakma, mind az Alkotmánybíróság számára fontossá vált a „közösségi méltóság” dogmatikai és alkotmányos problémaköre egyrészt a Nemzeti hitvallás, másfelől az Alaptörvény IX. cikk (5) bekezdése vonatkozásában, ehhez lásd ERDŐS 2022.

⁵⁹ Tágabb összefüggésben a történelem ilyen értelmezéséről ír Láncki András is. Olvasatában a történelemben változó formában, de hasonló tartalommal megjelenő igazságfelfogás a 19. század eszméletörténeti fejleménye. Ez a felfogás egy alapvető ismeretelméleti problémára ad választ, miszerint „csak az ismerhető meg, ami nem változik, viszont a változás állandó”. A Láncki által tárgyalt elvont ismeretelméleti probléma analóg módon viszonyul a jelen tanulmányban tárgyalt természetjogon alapuló méltóság és értéktételezés, valamint az ezzel szemben álló libertárius/értéksemleges méltóság-fogalom dichotómiájához. Láncki olvasatában a történelem mint igazsághordozó újszerűsége abban áll, hogy meghaladja ezt a szembenállást. Ugyanígy haladja meg a (változatlan értékeket feltételező) természetjogot a(z) (folyton változást tételező) értéksemlegességgel a magyar Alaptörvény történetiségre való hivatkozása (LÁNCZI 2023: 102).

ad a Böckenförde-paradoxon kihívására. A történeti tapasztalatok ilyen módon való beemelése az állami rend fenntarthatóságát biztosítja, anélkül, hogy az alkotmány adott morális rendszer előírásait kényszerítené az egyénekre.

További jelentősége ennek a megközelítésnek, hogy az alkotmányos értékeket nem absztrakt metafizikai konstrukciókból – például a természetjogból vagy az egyetemes észből – vezeti le, hanem a történelem konkrét tapasztalataiból. Ezáltal az értékek a hétköznapi élet számára is hozzáférhetővé válnak, és elfogadásuk nem igényel előzetes világnézeti vagy metafizikai elköteleződést. Ha létezik is történeti értelemben paradigmátikus jó, annak tartalma folyamatosan alakul és igazodik a változó körülményekhez, miközben biztosítja a normatív kontinuitás fenntartását. Ebből érthető meg az is, hogy az Alaptörvény sűrű módosításai valójában miért nem tekinthetők úgy mint az eredeti szöveg „korrekciói”. Ehelyett inkább úgy érdemes vizsgálni ezeket mint a történelmi alkotmányban gyökerező közösségi értékvallások modern viszonyokra és aktuális problémákra vonatkoztatott, kodifikált megjelenési formái – amelyek értelemszerűen mindig a modern viszonyok és az aktuális problémák felmerülésénél jelentkeznek.

Megítélésünk szerint az Alaptörvény és a Nemzeti hitvallás emberiméltóság-fogalma egyedülálló választ kínál a Böckenförde-paradoxonra. Az értékek állami védelme nem a modern államra hárul, hanem azokat a történeti fejlődés eredményének tekinti. Az értékek normaszövegbe emelése nem jelent dogmatikus erkölcsi előírást, hanem a modern állam kompatibilista szabadságfelfogásának és értékpluralizmusának olyan biztosítékát nyújtja, amely lehetővé teszi a közösségi keretek megőrzését anélkül, hogy az értékek sokfélesége önmagát számolná fel.

IRODALOM- ÉS FORRÁSJEGYZÉK

- ÁDÁM Antal (2010): Az alkotmányi értékek értelmezéséről. *Jura*, 16(2), 115–127.
- BALÁZS Zoltán (2005): Emberi méltóság. *Jogelméleti Szemle*, 2005/4. Online: <https://ojs.elte.hu/jesz/issue/view/557/389>
- BALOGH Zsolt (2010): Az emberi méltóság: jogi absztrakció vagy alanyi jog. *Iustum Aequum Salutare*, 6(4), 35–44.
- BARCSI Tamás (2011): Az emberi méltóság filozófiájának alapjai (I.). *Létünk*, 41(4), 31–41.
- BARTH, Karl (1957): *Die Kirchliche Dogmatik*. Zürich: Evangelischer Verlag.
- BERKES Lilla – FEKETE Balázs (2017): Nemzeti Hitvallás: csupán díszítő szavak? *Közjogi Szemle*, 10(1), 15–25. Online: https://real.mtak.hu/73049/1/berkesfekete_ksz1020171_1626.pdf
- BÓDI Stefánia – TÉGLÁSI András (2018): Alapvető kötelességek. In HALÁSZ Iván (szerk.): *Alkotmányjog*. Budapest: Dialóg Campus, 273–288.

- BÖCKENFÖRDE, Ernst-Wolfgang (1992): *Staat, Verfassung, Demokratie: Studien zur Verfassungstheorie und zum Verfassungsrecht*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- BRYCE, James (1905): *Constitutions*. New York: Oxford University Press.
- CAMUS, Albert (1962): *Le mythe de Sisyphe*. Paris: Gallimard.
- CASEY, Conor (2024): Common Good Constitutionalism: An Introduction. *Elgar Concise Encyclopedia of Legal Theory and Philosophy*, 2024. július 2. Online: <https://doi.org/10.2139/ssrn.4883529>
- CICERO (1885): *A kötelességekről*. Ford. Csengeri János. Budapest: Franklin-Társulat.
- CSINK Lóránt – FRÖHLICH Johanna (2016): A Haining-elv: Az alkotmány identitása, stabilitása és változtathatósága. *Iustum Aequum Salutare*, 12(4), 21–32. Online: <https://publikacio.ppke.hu/id/eprint/431/1/000974668.pdf>
- ERDŐS Csaba (2020): A dogmatikai alkotmányjogtudomány és az alkotmányelmélet metszéspontján: Az emberi méltóság mint a Nemzeti hitvallás eleme. In SZIGETI Péter (szerk.): *Ordo et connexio idearum: Ünnepi tanulmányok Takács Péter 65. születésnapjára*. Budapest–Győr: Gondolat – Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar, 296–313.
- ERDŐS Csaba (2022): Közösség: Vázlat az Alaptörvény és az Alkotmánybíróság közösségi méltóság-koncepcióiról. In ERDŐS Csaba – LÁPOSSY Attila – POZSÁR-SZENTMIKLÓS Zoltán – SMUK Péter (szerk.): *Kukorelli-kommentár*. Budapest: Gondolat, 228–234.
- FISCHER, John Martin (2008): Molinism. In KVANVIG, Jonathan L. (szerk.): *Oxford Studies in Philosophy of Religion*. New York: Oxford University Press, 18–43. Online: <https://doi.org/10.1093/oso/9780199542659.003.0002>
- FRÖHLICH Johanna (2019): Alkotmányértelmezés. In JAKAB András et al. (szerk.): *Internetes Jogtudományi Enciklopédia*. Online: <https://ijoten.hu/szocikk/alkotmanyertelmezes>
- HABERMAS, Jürgen (1996): *Between Facts and Norms: Contribution to a Discourse Theory of Law and Democracy*. Cambridge, MA: MIT Press.
- HARBARTH, Stephan (2022): Rechtsstaat in bester Verfassung? Vortrag im Übersee-Club Hamburg. *Übersee-Club*, 2022. szeptember 14. Online: <https://www.ueberseeclub.de/resources/Server/pdf-Dateien/2020-2025/UEberseeclub-Rede-Harbarth.pdf>
- HEDLING, Nora (2011): Principles and Cross-cutting Themes. In BÖCKENFÖRDE, Markus – HEDLING, Nora – WAHIU, Winluck: *A Practical Guide to Constitution Building*. Stockholm: International IDEA, 45–78.
- HORSLEY, Thomas (2021): Constitutional Functions and Institutional Responsibility: A Functional Analysis of the UK Constitution. *Legal Studies*, 42(1), 99–119. Online: <https://doi.org/10.1017/lst.2021.32>
- JACOBSON, Gary Jeffrey (2012): Constitutional Values and Principles. In ROSENFELD, Michel – SAJÓ, András (szerk.): *The Oxford Handbook of Comparative Constitutional Law*. Oxford: Oxford University Press, 777–792. Online: <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199578610.013.0038>
- KANT, Immanuel (1998). *Az erkölcsök metafizikájának alapvetése*. Ford. Berényi Gábor. Budapest: Klett.
- KIRÁLY Miklós (2011): Közjó és alkotmányozás. *Magyar Szemle*, 20(3–4), 63–72.

- KUKORELLI István (2013): Az Alaptörvény és az Európai Unió. *Pro Publico Bono – Magyar Közigazgatás*, 1(1), 4–11. Online: <https://folyoirat.ludovika.hu/index.php/ppbmk/article/view/3129/2379>
- KUKORELLI István (2014): *Magyarországot saját alkotmánya nélkül kormányozni nem lehet: A közjogász almanachja*. Budapest: Méry Ratio.
- KYMLICKA, Will (1989): Liberal Individualism and Liberal Neutrality. *Ethics*, 99(4), 883–905. Online: <https://doi.org/10.1086/293125>
- LÁNCZI András (2023): Arisztokratikus köztársaság szemben a korszellemmel. *Kommentár*, 2023/4, 102–113. Online: <http://www.kommentar.info.hu/uploads/2023/4/1709037257.pdf>
- LARMORE, Charles (1990): Political Liberalism. *Political Theory*, 18(3), 339–360. Online: <https://doi.org/10.1177/0090591790018003001>
- LONG, Anthony A. (1998): *Hellenisztikus filozófia*. Ford. Steiger Kornél. Budapest: Osiris.
- MACINTYRE, Alasdair (1999): *Az erény nyomában*. Ford. Bíróné Kaszás Éva. Budapest: Osiris.
- MCILWAIN, Charles Howard (1947): *Constitutionalism: Ancient and Modern*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- MÜLLER, Jan-Werner (2007): *Constitutional Patriotism*. Princeton: Princeton University Press.
- MÜLLER, Jan-Werner (2018): What the Dictum Really Meant – and What It Could Mean for Us. *Constellations*, 25(2), 196–206. Online: <https://doi.org/10.1111/1467-8675.12361>
- O’CONNOR, Timothy – FRANKLIN, Christopher (2022): Free Will. *Stanford Encyclopedia of Philosophy Archive*, 2022. november 3. Online: <https://plato.stanford.edu/archives/win2022/entries/freewill>
- ORBÁN Balázs (2022): Az Alaptörvény mint értéktelített dokumentum. In VARGA Réka – MÁZI András (szerk.): *10 éves az Alaptörvény: „Szövetség a múlt, a jelen és a jövő magyarjai között” – Ünnepi tanulmányok*. Budapest: Magyar Közlöny, 107–117.
- PÁLFY Eszter – JANCsó András (2020): Böckenförde emlékezete – Ernst-Wolfgang Böckenförde: Az állam keletkezése mint a szekularizáció folyamata. *Valóság*, 63(2), 33–51. Online: https://epa.oszk.hu/02900/02924/00085/pdf/EPA02924_valosag_2020_02_033-051.pdf
- PATTEN, Alan (2012): Liberal Neutrality: A Reinterpretation and Defense. *The Journal of Political Philosophy*, 20(3), 249–272. Online: <https://doi.org/10.1111/j.1467-9760.2011.00406.x>
- PICO DELLA MIRANDOLA, Giovanni (1984): Az ember méltóságáról. In VAJDA Mihály – HERNÁDI Miklós (szerk.): *Reneszánsz etikai antológia*. Ford. Bajcsa András, Julow Viktor, Kardos Tiborné, Kenéz Győző, Lontay László, Tamás Gáspár Miklós. Budapest: Gondolat, 212–244.
- POLKE, Christian (2018): Böckenförde’s Dictum and the Problem of „Value Fundamentalism”. *Oxford Journal of Law and Religion*, 7(1), 109–123. Online: <https://doi.org/10.1093/ojlr/rwy005>
- PÖSCHL, Viktor – KONDYLIS, Panajotis (2002): Würde. In BRUNNER, Otto – CONZE, Werner – KOSELLECK, Reinhart (szerk.): *Geschichtliche Grundbegriffe Band 7: Verw–Z*. Stuttgart: Klett-Cotta, 637–677
- RATH, Christian (2009): „Freiheit ist ansteckend”: Verfassungsrechtler Ernst-Wolfgang Böckenförde über den moralischen Zusammenhalt im modernen Staat. *Tages Anzeiger*, 2009. szeptember 23. Online: <https://taz.de/!576006/>
- RAWLS, John (1971): *The Theory of Justice*. Cambridge, MA – London: The Belknap Press of Harvard University Press.

- RAWLS, John (1985): Justice as Fairness: Political not Metaphysical. *Philosophy and Public Affairs*, 14(3), 223–251.
- ROSS, David (2001): *Arisztotelész*. Ford. Steiger Kornél. Budapest: Osiris.
- ROUSSEAU, Jean-Jacques (1978): Értekezés az emberek közötti egyenlőtlenség eredetéről. In ROUSSEAU, Jean-Jacques: *Értekezések és filozófiai levelek*. Ford. Kis János. Budapest: Helikon, 59–200.
- SARTRE, Jean-Paul (1991): *Exisztencializmus*. Ford. Csatlós János. Budapest: Hatágú Síp Alapítvány.
- SCHANDA Balázs (2022): Állami egyházjogi modellek Európában: Konvergencia és különbözőségek. In SCHANDA Balázs: *Keresztény kultúra – Állam és egyház – Vallásszabadság: Tanulmányok a vallásszabadság és az állami egyházjog köréből*. Budapest: Pázmány Press, 25–33.
- SCHELER, Max (1966): *Der Formalismus in der Ethik und die materielle Wertethik: Neuer Versuch der Grundlegung eines ethischen Personalismus*. Bern–München: Francke.
- SCHMAL Dániel (2021): *Reflexió és modernitás: A modern én születése a kora újkorban*. MTA doktori disszertáció. Online: https://real-d.mtak.hu/1366/7/dc_1816_20_doktori_mu.pdf
- SCHWEITZER Gábor (2018): Fogalmi bevezetés: alkotmányjog – Alkotmány, alkotmányozás. In HALÁSZ Iván (szerk.): *Alkotmányjog*. Budapest: Dialóg Campus, 13–23.
- SIMMEL, Georg (2009): *A társadalmi differenciálódásról*. Ford. Weiss János. Budapest: Gondolat.
- STEIN, Tine (2018): The Böckenförde Dictum: On the Topicality of a Liberal Formula. *Oxford Journal of Law and Religion*, 7(1), 97–108. Online: <https://doi.org/10.1093/ojlr/rwy004>
- STICHWEH, Rudolf (2013): The History and Systematics of Functional Differentiation in Sociology. In ALBERT, Mathias – BUZAN, Barry – ZÜRN, Michael (szerk.): *Bringing Sociology to International Relations: World Politics as Differentiation Theory*. Cambridge: Cambridge University Press, 50–70. Online: <https://doi.org/10.1017/CBO9781139856041.005>
- STUMPF István (2022): Az Alkotmánybíróság a régi és az új alkotmányos erőtérben. In ZAKARIÁS Kinga (szerk.): *Az alkotmánybírósági törvény kommentárja*. Budapest: Pázmány Press, 27–39.
- SZALMA József – CSERVÁK Csaba (2017): A történelmi/történeti alkotmány és értelmezési kérdései az új magyar alaptörvény fényében. *Létünk*, 47(2), 9–33.
- SZIGETI András (2010): Constitutionalism and Value Theory. In SAJÓ, András – UITZ, Renáta (szerk.): *Constitutional Topography: Values and Constitutions*. The Hague: Eleven International, 21–44.
- TAKÁCS Albert (1991): Gondolatkörök a normatív alkotmányról. *Társadalmi Szemle*, 46(8–9), 48–62.
- TAKÁCS Albert (2021): Alkotmány és antropológia. *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Juridica et Politica*, 11(3) 433–440.
- TAKÁCS Imre (2007): Az alkotmány és az alkotmányosság fogalma. In KUKORELLI István (szerk.): *Alkotmánytan I. Alapfogalmak, alkotmányos intézmények*. Budapest: Osiris, 21–34.
- TÉGLÁSI András – KUBOVICSNÉ BORBÉLY Anett – VIRÁNYI András szerk. (2011): *Történelmi tradíciók és az új Alkotmány*. Budapest: Országgyűlés Alkotmányügyi, Igazságügyi és Ügyrendi Bizottsága.
- TRIBL Norbert (2022): Constitutional Values and Constitutional Identity in National Constitutions. In CSINK, Lóránt – TRÓCSÁNYI, László (szerk.): *Comparative Constitutionalism in Central Europe: Analysis on Certain Central and Eastern European Countries*.

- Miskolc–Budapest: Central European Academic Publishing, 223–238. Online: https://doi.org/10.54171/2022.lcslt.ccice_12
- TRÓCSÁNYI László (2015): Alaptanok. In TRÓCSÁNYI László – SCHANDA Balázs (szerk.): *Bevezetés az alkotmányjogba*. Budapest: HVG-ORAC, 21–86.
- VERMEULE, Adrian (2022): *Common Good Constitutionalism*. Cambridge: Polity Press.
- WALUCHOW, Wil – KYRITSIS, Dimitrios (2023): Constitutionalism. *Stanford Encyclopedia of Philosophy Archive*, 2023. május 18. Online: <https://plato.stanford.edu/archives/sum2023/entries/constitutionalism>
- WECHSLER, Herbert (1959): Toward Neutral Principles of Constitutional Law. *Harvard Law Review*, 73(1), 1–35. Online: <https://doi.org/10.2307/1337945>
- WEST, Robin (1990): Progressive and Conservative Constitutionalism. *Michigan Law Review*, 88(4), 641–721. Online: <https://doi.org/10.2307/1289126>
- ZAKARIÁS Kinga (2012): Az emberi méltósághoz való jog az Alaptörvényben. *Alkotmánybírószági Szemle*, 2012/2, 100–108.
- ZAKARIÁS Kinga (2017): Az emberi méltósághoz való jog. In JAKAB András – FEKETE Balázs (szerk.): *Internetes Jogtudományi Enciklopédia*. Online: <https://ijoten.hu/uploads/az-emberi-meltosaghoz-valo-jog.pdf>
- ZAMBONI, Mauro (2024): The Role of the Constitution in Sweden: Addressing its Patchy Legal Legitimacy and the (Half-Way) Transition from Political to Legal Constitutionalism. *ICL Journal*, 19(1), 47–85. Online: <https://doi.org/10.1515/icl-2024-0023>
- ZEYL, Donald – SATTLER, Barbara (2022): Plato's Timaeus. *Stanford Encyclopedia of Philosophy Archive*, 2022. május 13. Online: <https://plato.stanford.edu/archives/fall2023/entries/plato-timaeus>

Jogszabályok

- Magyarország Alaptörvénye
 23/1990. (X. 31.) AB határozat, Sólyom László párhuzamos indoklása
 64/1991. (XII. 17.) AB határozat
 56/1994. (XI. 10.) AB határozat
 48/1998. (XI. 23.) AB határozat
 37/2011. (V. 10.) AB határozat
 19/2019. (VI. 18.) AB határozat
 32/2021. (XII. 20.) AB határozat